

STRUKTURA BIBLIOTEČNIH FONDOVA U HRVATSKOJ U 15. I 16. STOLJEĆU

Aleksandar STIPČEVIĆ, Zagreb

Tri su izvora iz kojih crpimo poznavanje knjižnog fonda u Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću. To su najprije same knjige što su se do danas sačuvale u kaptolskim, samostanskim i drugim knjižnicama. Drugi su nam izvor pisana svjedočanstva iz onog vremena o pojedinim knjigama u posjedu privatnih vlasnika, crkvenih ili drugih knjižnica, i na kraju treći - popisi knjiga pojedinih knjižnica.

Sačuvane knjige ne mogu uvijek biti pouzdano svjedočanstvo o knjižnom fondu koji je u to vrijeme postojao u Hrvatskoj, i koji je stajao na raspolaganju učenim ljudima u našim krajevima - osim ako je moguće dokazati, da su određene knjige zaista bile tu u vrijeme kada su objelodanjene ili kratko vrijeme nakon toga. Pogrešno je, naime, pretpostaviti da je neka knjiga tiskana u 15. ili 16. stoljeću, a sada se čuva u našim knjižnicama, bila tu u vrijeme kad ju je izdavač, odnosno tiskar, pustio u prodaju, pa onda iz toga stvarati dalekosežne zaključke o njezinu utjecaju na kulturna ili znanstvena zbivanja u našim krajevima.¹ Jer, posve je sigurno, i to možemo vrlo lako dokazati u pojedinačnim slučajevima, da su mnoge knjige u naše krajeve stigle mnogo kasnije od vremena kada su tiskane.

Druge dvije kategorije izvora mnogo pouzdanije govore o stvarnoj prisutnosti pojedinih knjiga u našim krajevima. U notarskim spisima, trgovačkim popisima, spisima cenzora itd. često se spominju naslovi pojedinih knjiga, pa se na osnovi tih pojedinačnih naslova može dobiti ako ne potpuna, ali ipak kakva-takva slika o fondu knjiga koji je u to vrijeme cirkulirao u našim krajevima. Primjera radi spominjemo oporuku iz 1507. godine kojom Stephanus Petri de Gradi iz Dubrovnika

¹ Ne obazirući se na vrijeme kada su pojedine knjige stigle u naše krajeve, nego samo na sadašnju njihovu prisutnost u našim knjižnicama, J. Badalić je dao vrlo nadahnutu analizu strukture naše zbirke inkunabula i ocijenio značenje sačuvanih inkunabula za našu kulturu i znanost, ali je na žalost polazio od pretpostavke da su sve do danas sačuvane inkunabule zaista već u XV. stoljeću bile u našim krajevima. Cfr. J. Badalić, *Inkunabule u Hrvatskoj*, Zagreb, 1952, 1 i dalje.

određuje, da se njegovu stricu Frani vrate tri knjige, koje je od njega posudio, i to *De cello et mundo* Alberta Velikog, Platonova *De Republica* i *Instituta in carta pergamena, scripta a penna*.² Iz oporuke pak poznatog matematičara i astronoma Ivana Gazulija, napisane 1465. godine, saznajemo da Nikola de Tanus, inače jedan od izvršitelja njegove oporuke, mora vratiti teološko djelo *Magister sententiarum* Petra Lombarda.³ Sličnih primjera u oporukama i pismima ima vrlo mnogo, i oni nam pomažu da rekonstruiramo mnogo toga o sudbini knjiga u našim krajevima – od mehanizma njihove cirkulacije, cijene, izgleda, do intelektualnih preokupacija njihovih vlasnika, pa kada sve te podatke saberemo i analiziramo, dobivamo dobro dokumentiranu sliku o knjigama što su bile u upotrebi u pojedinim našim krajevima.

Ipak, za rekonstrukciju knjižnog fonda u razdoblju koje nas ovdje zanima od najveće su važnosti popisi knjiga u knjižnicama, koji su se do danas sačuvali i koji na najizravniji način svjedoče o sadržaju pojedinih naših knjižnica. Njima posvećujemo i ovaj referat.

Sačuvane popise možemo podijeliti u dvije skupine. U prvu spadaju popisi crkvenih (kaptolskih, samostanskih), a u drugu popisi privatnih knjižnica. Osvrnut ćemo se najprije na sačuvane inventare crkvenih knjižnica.

Crkvene knjižnice – kaptolske i samostanske – imaju u Hrvatskoj vrlo dugu tradiciju. Mnoge su uspjele skupiti vrlo bogat i vrijedan fond rukopisa i tiskanih knjiga. Na žalost katalogi, koji bi omogućili da se pobliže upoznamo s njihovim fondovima, nisu osobito česti, ali sačuvani su vrlo značajni za upoznavanje knjižnog fonda u Hrvatskoj u to vrijeme. Najvredniji su inventari knjiga zagrebačkog kaptola iz kojih možemo zaključiti da je knjižnica tog kaptola spadala među vrlo bogate knjižnice u to doba u Hrvatskoj.⁴

U inventaru što ga je sastavio »*dominus Blasius custos et canonicus zagrabienensis*« 17. ožujka 1394. godine popisane su ukupno 104 knjige, ali u popisima iz prve polovice XV. stoljeća (inventar A, koji je nastao između 1406. i 1410. i inventar B, sastavljen između 1426. i 1433. godine) taj je broj mnogo veći. U inventaru A popisano je 145 knjiga, a već u inventaru B ih ima 233.

² Dubrovački arhiv, Testamenta Notariae, 1506, f. 57. Po: C. Jireček, *Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić*, Archiv für slavische Philologie, 19, 1896, 51.

³ Š. Jurić, *Prilozi biografiji Ivana Gazulica*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 8–9, 1960–1961, 457 i 476.

⁴ I. Tkalčić, *Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka*, *Starine*, 13, 1881, 119–149; *Isti*, *Povijesni spomenici grada Zagreba*, Zagreb, sv. XI, 1905, 125–177; D. Kniewald, *Najstariji inventari zagrebačke katedrale*, *Starine*, 43, 1951, 49–81; A. Lukinović, *Najstariji sačuvani imovnik zagrebačke katedrale (1394)*, *Croatia christiana periodica*, 4, 1982, br. 9, 66–89.

Zanimljive podatke dobivamo uspoređivanjem ovih inventara. Premda su nastali u rasponu od svega četiri desetljeća, možemo zapaziti da je fond knjižnice doživio velike promjene. Iz inventara iz 1394. godine naime, vidimo, da je u to vrijeme zagrebački kaptol posjedovao najviše knjiga vjerskog sadržaja (Biblija, obredne knjige i sl.), a vrlo malo iz drugih područja. Tako npr. pravnih knjiga ima u inventaru svega desetak, ponešto naslova se odnosi na povijest, i to najviše na crkvenu. Vrlo su rijetke knjige koje nisu crkvene ili koje nisu na neki način vezane za crkveno učenje ili praksu. Među njima spominjemo primjerak poznatoga enciklopedijskog kompendija *Origines seu Etymologiae* Izidora Seviljskog.

Velike promjene nastaju u fondu knjižnice početkom XV. st. Iz tog vremena imamo, kako smo već naveli, dva inventara, koji su nastali u razmaku od dvadesetak godina, pa se mogu lako uočiti razlike u nabavnoj politici zagrebačkog kaptola. U inventaru A vjerske knjige (misali, psaltiri, brevijari, racionalni i razne druge knjige vjerskog sadržaja) u velikoj su većini, ali upravo u vrijeme između nastanka tog inventara i inventara B zapažamo da nove knjige nisu više tako jednolične po svom sadržaju kakve su dotada bile. Od 88 novonabavljenih knjiga svega tridesetak vjerskog su sadržaja, dok druge spadaju u područje prava, prirodnih znanosti i posebno medicine. Ne znamo kako je zagrebački kaptol došao do tako velikog broja medicinskih knjiga, ali moramo pomisliti da je možda otkupljena privatna knjižnica nekog liječnika. Ako pak tako nije bilo, tada nam preostaje da nagađamo da je u to vrijeme zagrebačka katedrala, ili bar onaj koji je bio zadužen za knjižnicu, posebice bio zainteresiran za medicinske znanosti. Svakako, onaj koji je te knjige skupio bio je vrlo dobro upućen u medicinsku literaturu onoga vremena, jer su u knjižnicu došla sva značajnija medicinska djela u upotrebi u Evropi u srednjem vijeku i ranoj renesansi.

Nabava tako velikog broja necrkvenih knjiga očigledno se mora dovesti u vezu s novim duhom, koji je u ranorenesansno doba zahvatio i naše krajeve, i koji nije ostavio ravnodušnima ni crkvene ljude. Želja za novim znanstvenim saznanjima, za upoznavanjem antičke baštine zahvatila je u to vrijeme cijeli učeni svijet, pa nisu rijetki crkveni ljudi koji su, primjerice papa Nikola V, bili vatreni pobornici novih renesansnih ideja.

Sudimo li po sadržaju kaptolske knjižnice, oni koji su odlučivali o nabavi novih knjiga bili su ipak daleko od toga da u potpunosti dijele oduševljenje učenih ljudi rane renesanse za sve ono što je novo doba donosilo. To pomanjkanje oduševljenja za renesansne ideje otkriva nam vrlo plastično odsutnost djela antičkih autora – ako isključimo pisce medicinskih djela Galena i Hipokrata. Začuduje nas ta činjenica, jer su u to doba djela Vergilija i mnogih drugih antičkih pisaca stekla vrlo čvrsto mjesto ne samo u knjižnicama laika, nego i crkvenih ljudi.

Poseban je slučaj s popisom knjižnice znamenitoga benediktinskog samostana sv. Krševana u Zadru. Popis je sastavljen 1449. godine, i u njemu nalazimo naslove više od šezdeset knjiga, i to gotovo isključivo crkvenih. Sudeći po tome što su knjige najvećim dijelom bile pisane na pergameni (samo se za dvije izričito navodi da su »*in cartis bombicinis*«, tj. od papira) i da se za dvadesetak kodeksa kaže da su »*in littera beniventana*«, lako je zaključiti da se radi o starom i najvrednijem fondu knjiga te knjižnice, koji je nastao u vrijeme cvata samostanskog skriptorija, u doba XI – XIII. stoljeća. Jedna zanimljivost zaslužuje našu pažnju. Najveći dio knjiga bio je u jadnom stanju. Za mnoge pisar bilježi, da su »*cum tabulis discoperti*«, uz neke pak stavlja da su »*non completum et vetus*«, pa »*vetus et tristissimum*«, neke su mu knjige »*lacerate et sine tabulis*« itd.⁵

Popis je sačinjen u vrijeme kada je samostan u potpunoj dekadansi, a prava katastrofa za tu knjižnicu će uslijediti upravo u XV. stoljeću i kasnije, kada će biti razneseni i uništeni mnogi stari kodeksi.

Ne čudi nas stoga što u popisu nema ni traga onim knjigama koje u vrijeme rane renesanse ulaze u fondove knjižnica, uključujući tu i crkvene. Malobrojni redovnici, koji su još živjeli u samostanu sv. Krševana kada je popis nastao, bili su zaokupljeni mnogo banalnijim svakodnevnim brigama, pa za čitanje i učenje, jednako i za popunjavanje samostanske knjižnice novim knjigama, nije bilo ni vremena, ni volje. Nešto nas ipak čudi kada čitamo naslove u tom popisu. Čudi nas što u njemu ne nalazimo naslove onih profanih knjiga za koje znamo da su u XIII. i XIV. stoljeću darom ili kupnjom dospjele u samostansku knjižnicu. Što je npr. bilo s brojnim pravnim knjigama koje je 1294. godine oporučno ostavio kanonik i »*doctor decretorum*« Ivan de Scomla svom bratu Bartolomeju, a koje su kasnije dospjele u samostan sv. Krševana?⁶ Moguće je da su te, kao i druge knjige, koje nisu bile potrebne za crkvene obrede i za vjersku naobrazbu, već ranije otuđene. Svaka-ko je očigledno da je spomenuti popis fiksirao stanje jedne stare i znamenite knjižnice u trenutku, kada je započelo njezino umiranje.

Bogatiji smo popisima privatnih knjižnica tog vremena, a moglo bi se reći da su one i mnogo zanimljivije za razumijevanje svega onoga što se s knjigom događalo na našem tlu u tom prijelomnom trenutku evropske i naše povijesti. Dosada otkriveni i pročitani popisi privatnih knjižnica nisu odveć brojni, ali je posve sigurno da će se njihov broj znatno povećati kada budu temeljitije istraženi notarski i drugi spisi koji se čuvaju u našim arhivima.

⁵ G. Praga, Lo »*Scriptorium*« dell' abbazia benedettina di san Grisogono in Zara, Archivio storico per la Dalmazia, a. 4, 1929, fasc. 40, 27–28.

⁶ G. Praga, I. c., str. 181. Posebno o toj knjižnici v. U. Inchiostri, Di Nicolò Matafari e del suo »*Thesaurus Pontificum*«, in relazione con la cultura giuridica in Zara nel secolo XIV, Archivio storico per la Dalmazia, a. 4, 1292, fasc. 38, 72–76.

Važan izvor informacija o knjigama što su cirkulirale u našim krajevima jesu pojedinačne vijesti u notarskim spisima o knjigama što ih ovaj ili onaj građanin ostavlja oporučno nasljednicima, samostanima, crkvama itd. Na žalost, katkada notari donose samo podatke o broju knjiga, a ne navode i njihove naslove, pa je nemoguće saznati o kakvim je knjigama riječ. Tako je npr. znameniti pjesnik Ilija Crijević ostavio svojoj kćeri Mariji svoju knjižnicu, a ova ju je pak oporučno ostavila samostanu sv. Klare u Dubrovniku, gdje je ona bila duvna. Spominje se zbirka od 180 knjiga, ali ne i njihovi naslovi.⁷ Ništa ne znamo ni o sadržaju najveće renesansne knjižnice u našim krajevima, one koju je skupio trebinjski biskup Juraj Kružić (Georgius de Cruce). On je knjižnicu, za koju je Ilija Crijević rekao u svom nadgrobnom govoru da je imala dvije tisuće knjiga, oporučno ostavio franjevačkom i dominikanskom samostanu u Dubrovniku.⁸ Malo znamo i o sadržaju knjižnice koju je Dubrovačkoj republici ostavio Nikola Mihovil Barneo sa željom da njegove knjige budu u javnoj knjižnici »na čast domovini, korist mladeži dubrovačkoj i na utjehu starijima«.⁹

Ponekad ipak saznajemo o kojim je knjigama riječ. Tako se u nekoliko ugovora sklopljenih u Dubrovniku između učitelja i grada ili pojedinaca spominju knjige iz kojih su učitelji dužni učiti djecu. Iz toga saznajemo da su se od XIV. st. pa na dalje u Dubrovniku najčešće upotrebljavale one školske knjige iz kojih su i daci širom Evrope učili gramatiku i vještinu pisanja. To je mala i u Evropi vrlo popularna gramatika latinskog jezika Elija Donata (Aelius Donatus), koju spominju mnogi naši pisani izvori,¹⁰ pa djelo *Dicta Catonis*, mali priručnik s moralnim izrekama iz kasne antike, koji se u školama upotrebljavao u pedagoške svrhe.¹¹

Svjetovna lica držbe u svojim kućama najčešće knjige koje nemaju nikakve veze s crkvom, nego s interesima njihovih vlasnika, odnosno s poslom koji oni obav-

⁷ C. Jireček, 1. c., 50.

⁸ K. Kovač, Über Bücher und Bibliotheken im alten Ragusa, Mitteilungen des k. k. Archivates, 1, 1914, 237.

⁹ K. Kovač, 1. c., 272.

¹⁰ U XIV. stoljeću Donatova gramatika se spominje u popisu knjiga koje su razdijeljene fratrima u kustodiji nakon smrti jednog od njih. Cfr. M. Brlek, Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku, I. Zagreb, 1952, 8 i 182. Iz istog stoljeća imamo još nekoliko podataka o upotrebi te gramatike u školama u Dubrovniku. Cfr. Dubrovački arhiv, Diversa cancellariae, XXI, 136 (Po: D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, dubrovačkog lekara s početka XV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 17, 1974. sv. 1, 39); Monumenta Ragusina. Libri reformationum. II. Zagrabiae 1882 (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 13), 259. Donatove su gramatike u Dubrovniku u upotrebi i u XV. stoljeću: Dubrovački arhiv, Diversa cancellariae, XXXIX, 212 (Po: D. Dinić-Knežević, 1. c., 41).

¹¹ I to djelo susrećemo u Dubrovniku u XIV. stoljeću i dalje. Cfr. D. Dinić-Knežević, 1. c., 39 i 40.

ljaju, a najčešće i s njihovim interesom za neke pisce čija su djela bila vrlo popularna i koja su se smatrala nezaobilaznima za svakoga kulturnog čovjeka tog vremena. To su obično djela antičkih pisaca.

Ipak, najveći izvor informacija o knjigama u privatnim knjižnicama nalazimo u popisima njihovih fondova, koji su redovito sastavni dio oporuke njihovih vlasnika. Nekoliko takvih popisa imaju posebnu važnost za našu kulturnu povijest.

Tu je najprije popis privatne knjižnice jednog liječnika iz početka XV. stoljeća, Talijana Petra (Pietro), kojega je dubrovačka vlada privođela da se iz Venecije preseli u Dubrovnik i da ondje obavlja svoju liječničku praksu.¹² Petru se, očigledno, svidjela nova sredina pa je u Dubrovniku ostao do kraja života, stekavši velik društveni ugled. Prije smrti (1418) sastavio je oporuku u kojoj su, uz ostale predmete, popisane i knjige koje ostavlja svojim nasljednicima. Popis je vrlo zanimljiv, jer iz njega saznajemo što je sve čitao jedan visoko obrazovan čovjek u to rano renesansno doba u Dubrovniku. Neće nas, naravno, iznenaditi što je ovaj »*medicinae doctor*« imao u svojoj kućnoj knjižnici knjige znamenitog i u tadašnjoj Evropi neobično popularnog arapskog liječnika Avicene, pa knjige Hipokrata, Galena, Tome de Garbo, Simona Đenovežanina i drugih autora medicinskih traktata. Veće zanimanje privlači i to što je on, uz brojne medicinske, imao i knjige koje nisu imale veze s njegovim zvanjem. Tu su najbrojnije Aristotelove knjige, pa traktati o Aristotelovoj filozofiji, ali i »*multi libri et diversi de grammaticalibus*«, pa »*liber de ystoriiis annaliium*«. Sudeći po sadržaju njegove knjižnice, Petar je morao biti čovjek vrlo široke naobrazbe, koji je budno pratio sve što se novo pojavljivalo ne samo na polju medicine nego i na znanstvenom i kulturnom polju u susjednoj Italiji. Kao bivši student padovanskog sveučilišta i s bliskom rodbinom u Veneciji, Petar je očigledno održavao živu vezu s tim središtima i u Dubrovnik donosio ne samo knjige nego i duh ranorenesansne kulture.

Po onome što dosada znamo, Petar je imao najbogatiju privatnu knjižnicu u to vrijeme u Dubrovniku, i jedva smijemo sumnjati u to da svoje knjige nije posuđivao prijateljima i znancima u Dubrovniku, obavljajući tako važnu ulogu prenosioca novih znanstvenih i kulturnih spoznaja u krugovima učenih Dubrovčana među kojima se kretao.

Unatoč tome što nam se nije sačuvao popis privatne knjižnice poznatog dubrovačkog matematičara i astronoma Ivana Gazulija, potrebno je da se na nju osvrnemo. Gazuli je, naime, morao imati veliku i vrijednu knjižnicu, koju je popunjavao tijekom svojih putovanja po Italiji. Oporukom koju je sastavio neposredno pred smrt 1465. godine, Gazuli je ostavio stolnoj crkvi u Dubrovniku knjige koje

¹² Vidi spomenuti rad D. Dinić-Knežević posvećen toj knjižnici.

su se ticale kanonskog prava i Biblije s izričitom željom da one budu na raspolaganju svim građanima. Bio je to prvi poticaj da se u Dubrovniku otvori javna knjižnica. Ostale knjige iz svoje knjižnice ostavio je »na raspolaganje i volju izvršiocima« oporuke.¹³

Nakon Gazulijeve smrti našao se u njegovoj kući sanduk knjiga, koje mu je predao na čuvanje magister Stephanus Albanensis. U njemu su bila »*diversa volumina spectantia ad facultatem grammaticalem, rethoricalem et poeticam*«. ¹⁴ Ništa čudno što je Gazuli kao čovjek humanističke naobrazbe i nagnuća imao u svojoj kući knjige, očigledno posuđene, iz područja koja nisu bila ni matematička, ni astronomska, ali koje su bile zanimljive za sve učene ljude toga vremena.

Iz XV. stoljeća sačuvao nam se popis knjiga koje je Trogirinanin Fantin de Valle oporučno ostavio 1475. godine dominikanskom samostanu sv. Križa na otoku Čiovu.¹⁵ U popisu se nalaze sumarni naslovi svega 45 knjiga, no to nisu bile sve knjige koje je Fantin imao u svojoj knjižnici u Rimu, gdje je inače živio. Zanimljivo je što je taj svećenik poslao spomenutom samostanu: nekoliko teoloških knjiga, knjige s područja patristike, i najviše pravnih. Nekoliko knjiga iz tog popisa otkrivaju nam Fantina kao čovjeka širokih pogleda i interesa, tipičnih za humanistički obrazovane ljude toga vremena. Tu su najprije nezaobilazna djela Cicerona, ali i djela drugih antičkih pisaca – Amijana Marcelina, Plinijevo djelo *Naturalis historia* i dr. Plinijevo djelo bilo je inače u to vrijeme i u našim krajevima najvažnije referentno djelo, posebice u vrijeme Fantinova života, kad se bezbroj puta prepisuje, ali i tiska. Primjerak što ga je Fantin poslao dominikancima na Čiovo bio je »*in papiro et stampa*«. Na žalost, nijedna knjiga iz Fantinova popisa nije se do danas sačuvala.

Iz Šibenika imamo dosad objelodanjena samo dva kratka popisa knjiga, oba iz sredine XV. stoljeća. Prvi je popis knjiga kanonika i arhiepiskopita Jakova Ziliavića i u njemu čitamo naslove 26 knjiga i uz to »*alguni quaterni de volumine in uno sacho de choro*«. Knjige su većinom vjerskog sadržaja čemu se ne treba čuditi s obzirom na zvanje vlasnika knjižnice. Očigledno je, međutim, da su svećenika Ziliavića zanimala i neke knjige koje nisu bile nužno potrebne njemu za obavljanje crkvenih dužnosti, ali koje tako često susrećemo u privatnim knjižnicama svih

¹³ Oporuku je prvi put objelodanio Š. Jurić, l. c., 476–477. Vidi i J. Tadić, Johannes Gazulus, dubrovački humanista XV veka, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd, 8, 1964, sv. 2, 446–449.

¹⁴ J. Tadić, l. c., 448.

¹⁵ S. Krasić, Trogirinanin Fantin de Valle i njegova knjižnica. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 20, 1973, 367 i d.

učenih ljudi diljem Evrope. Tako je naš Ziliavić imao knjigu *Vitae duodecim Caesarum* Svetonija, jednu Aristotelovu knjigu, jedno pravno djelo i priručnik za bilježnike *Summa notariae*.

Njegov suvremenik kanonik i arhidakon Petar Ivanov imao je još raznovrsnije interese od spomenutog Ziliavića. Među knjigama koje je posjedovao najviše ih je s područja kanonskog prava, ali nalazimo tu i jedno djelo tada znamenitog Poggija Bracciolinija, pa Boetijevo djelo *Consolatio philosophiae*, jedno Petrarkino djelo i dr.¹⁶

Oba ova popisa zanimljiva su ne samo po onome što sadrže, nego i po tome što nam mogu poslužiti kao lijepa ilustracija dubokih duhovnih promjena što su u XV. stoljeću zahvatile sve strukture pismenog dijela naših većih gradova, uključujući tu i svećenički stalež. Za razliku od njihovih prethodnika iz XIV. i ranijih stoljeća, koji su u svojim kućama držali skoro isključivo knjige religioznog karaktera, ovi šibenski svećenici iz sredine XV. stoljeća, jednako kao i oni u Italiji i u drugim zapadnoevropskim zemljama, čitaju s jednakim marom teološke knjige i grčke i rimske klasike, kao i profana djela suvremenih pisaca.

Među svim privatnim knjižnicama iz vremena renesanse najznamenitija je ona koju je u svojoj kući držao Marko Marulić, i to ne zato što bi ona bila osobito bogata knjigama, koliko zbog toga što je pripadala velikanu naše pisane riječi.

O Marulićevoj knjižnici mnogi su dosada pisali i raspravljali,¹⁷ pa nije potrebno da se zadržavamo na opisu njezina sadržaja. Reći ćemo samo nekoliko misli koje se nameću kada se sadržaj te knjižnice usporedi sa sadržajem drugih naših renesansnih knjižnica.

Učeni Marulić je očigledno vrlo brižljivo birao knjige koje će nabaviti za svoju privatnu knjižnicu, a kako je njegov interes za knjigu bio interes jednoga tipičnog predstavnika toga vremena, nalazimo u njoj sve one skupine knjiga koje se susreću i u kućama svih učenih ljudi toga doba u Evropi. U popisu što ga je sam sastavio, podijelio je Marulić svoje knjige u nekoliko tematskih skupina, pa je tako

¹⁶ Ove je popise objelodanio J. Kolanović, Knjižnice dvaju šibenskih svećenika iz sredine XV stoljeća, *Croatia christiana periodica*, 3, 1979, 124-130.

¹⁷ F. Rački, Oporuka Marka Marulića, *Starine*, 25, 1892; P. Kolendić, Oporuka Marka Marulića, Split 1924; K. Šegvić, Knjižnica Marka Marulića, *Nastavni vjesnik*, 34, 1926, 44-51; K. Krstić, Knjige iz Marulićeve knjižnice u zadarskom Državnom arhivu, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 1, 1950, br. 4, 281-288; D. Berić, Biblioteka Marka Marulića, *Republika*, 6, 1950, br. 9; A. Zaninović, Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu. U: *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, Zagreb, 1950; H. Morović, *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, I. Zagreb, 1971, 65-71. Detaljniju analizu te knjižnice sa stajališta možebitnog njezina utjecaja na formiranje Marulićeva duhovnog profila dao je T. Ladan u knjizi »Parva mediaevalia«, Zagreb, 1983, 95 i dalje.

lako uočiti da je u svojoj relativno bogatoj knjižnici imao knjiga crkveno-teološkog sadržaja, knjiga antičkih i suvremenih pjesnika, povijesne, zemljopisne, gospodarske, astronomske, filozofske i druge knjige, uključujući tu i djela domaćih autora.

Taj repertoar knjiga čini nam se ipak odveć raznolikim, a da ne posumnjamo je li Marulić zaista sve te knjige trebao, ili ih je kupovao samo da bude informiran i o onim stvarima koje ga i nisu posebno zanimale. Sigurno je da ih Marulić nije kupovao iz bibliofilskih razloga, nego zato što je vjerovao da će mu kad-tad trebati, ali je ipak moguće da je bar neke od njih kupovao zato što ih je bilo lako nabaviti na knjižarskom tržištu. Moramo se, naime, podsjetiti da je knjiga početkom 16. stoljeća bila relativno jeftina, da je proizvodnja bila vrlo velika i raznovrsna i da su svi oni koji su željeli doći do neke knjige mogli to učiniti vrlo lako. Je li bibliofilija kao bolest, od koje su i u to vrijeme bolovali u većoj ili manjoj mjeri svi učeni ljudi, bila tu i tamo zahvatila i Marulića i može li se tom »bolešću« objasniti prisutnost nekih knjiga u njegovoj privatnoj knjižnici?

No, dok se za Marulića može samo sumnjati da je neke knjige nabavljao iz bibliofilskih razloga, a ne zato što ih je stvarno trebao, za jednoga drugog vlasnika knjiga, Marulićeva mlađeg suvremenika, može se reći da je pravi bibliofil, koji je očigledno skupljao knjige mnogo više zato da se njima hvali pred prijateljima i znanjcima, nego li zato da ih čita. Mislimo na Korčulanina Ludovika Žilkovića.

Pretpostavlja se da su se knjige u plemićkoj obitelji Žilković počele skupljati već u XV. stoljeću, no sigurno je da je najveći broj kupio sam Ludovik. On se rodio u drugoj polovici XV. stoljeća, studirao je u Padovi pravne znanosti. Mnogo je putovao, a neko je vrijeme bio u službi pape Leona X. u Rimu. Početkom XVI. stoljeća vratio se u rodnu Korčulu, gdje je obnašao razne crkvene dužnosti i tu je umro oko 1555. godine. Koliko je poznato, nije se bavio pisanjem, ali je očigledno silno volio knjigu, pa je za svoju privatnu zbirku uspio nabaviti vrlo reprezentativan izbor najboljih klasičnih i suvremenih autora. U starosti je sastavio 1547. godine popis svoje knjižnice, koji nam se sačuvao, pod naslovom *Inventario deli miei libri liqual al presente me ritrovo aver in casa*, u kojem je popisao 185 djela u 226 svezaka.¹⁸ Knjige je podijelio u tri skupine: *Libri in iure canonico* (15 djela u 24 sveska), *Libri in teologia* (70 djela u 97 svezaka) i *Inventario deli libri profani* (100 djela u 105 svezaka). Ukupan broj djela bio je, međutim, nešto veći od 185, jer se u više primjera pod jednim naslovom nalazi više djela publiciranih u jednoj knjizi, npr. Ciceronovi govori, razna djela Erazma Rotterdamskog itd., tako da se može pretpostaviti da je Žilković imao u svojoj knjižnici oko 250 djela. To znači da je on u svojoj kući imao više knjiga nego Marulić, i svakako više od mnogih drugih učenih ljudi

¹⁸ A. Kapor, *Renesansna biblioteka Žilković u Korčuli*, Bibliotekar, 18, 1966, br. 1-3, 97-119.

toga vremena u Hrvatskoj. Dakako, ne možemo tvrditi da je ta knjižnica bila, u odnosu na druge privatne knjižnice u Hrvatskoj, nešto izuzetno. Možemo nagadati da je takvih knjižnica, možda i bogatijih, bilo i u drugim našim gradovima u Hrvatskoj, ali nam se njihovi inventari nisu sačuvali.

Žilkovićeva knjižnica više nego brojem zanimljiva je sadržajem. Premda je Ludovik Žilković bio svećenik, kupovao je vrlo mnogo profanih knjiga, tako da su one bile u većini. Osim pravnih knjiga kupovao je djela iz vrlo različitih znanstvenih područja, a uz to i djela svih značajnijih antičkih pisaca i pjesnika – Juvenala, Tita Livija, Cicerona, Lukana, Ovidija i drugih. Od novijih i suvremenih pisaca zastupljena su djela Erazma Rotterdamskog, Lorenca Valle, Poggija Bracciolinija, Francesca Petrarke i dr. Zanimljivo je da je u toj knjižnici bio i znameniti alegorični roman Francesca Colonne *Hypnerotomachia Poliphili (Polifilov san)*, koji se smatra najljepšom ilustriranom knjigom renesanse. Prvo izdanje te knjige objelodanio je Aldo Manuzio 1499. godine, ali ono nije izazvalo neko veće zanimanje javnosti. Tek je drugo izdanje iz 1545. postiglo ogroman uspjeh. Vrlo je vjerojatno da je Žilković u svojoj knjižnici imao upravo to drugo izdanje.

Želimo svratiti pažnju na još neke zanimljivosti iz ove knjižnice. U njoj nalazimo djelo *Speculum maius* Vincenta iz Beauvaisa (Vincentius Bellocense), napisano u XIII. stoljeću, a tiskano prvi put u četiri sveska u Strasbourgu u tiskari Mentelina između 1473. i 1476. godine. To je do XVIII. stoljeća bila najobimnija enciklopedija u Evropi, a u našim krajevima to je prvi primjerak za koji znamo. Žilković je, osim toga, imao još jedno drugo standardno enciklopedijsko djelo – Plinijevu *Naturalis historia*, i to čak u dva primjerka.

Začuduje to što u svojoj knjižnici Žilković nije držao nijednu knjigu – ni rukopisnu ni tiskanu – na hrvatskom jeziku ili od hrvatskog autora.

Osim spomenutog popisa sačuvan je još jedan popis Žilkovićeve knjižnice, koji je mnogo kraći i za koji ne znamo točno iz kojeg je vremena. Pouzdano se, međutim, može reći da ga je sastavio isti Ludovik, ali nešto prije 1547. godine, kada je sastavljen onaj potpuniji. U ovom drugom popisano je svega 35 naslova od kojih se samo polovica pojavljuju i u popisu iz 1547. Nije jasno što znači taj stariji popis: da li se tu možda radi o inventaru obiteljske knjižnice kakvu je Ludovik zatekao kada je sam počeo skupljati knjige?

Taj manji popis zanimljiv je po nekim knjigama koje ne nalazimo u popisu iz 1547. godine. U njemu je djelo *Expositio luther in psalmos*, pa *Asertiones regis anglie contra luterum* i jedno djelo Girolama Savonarole (*De novitate fidei...*), iz čega se može zaključiti da je ovaj naš svećenik bio veoma znatizeljna, pa i hrabra osoba, kad je u svojoj kući imao tako sumnjive i opasne publikacije kao što su u to vrijeme bile Lutherove i Savonaroline. Bilo bi zanimljivo saznati što se s tim knjigama dogodilo i zašto ih nema u popisu iz 1547. godine.

Ta dva popisa knjiga obitelji Žilković za nas su zanimljiva u prvom redu zato što pokazuju da su u to vrijeme pojedinci u našim krajevima, koji inače nisu morali biti ni posebno učenici ni posebno bogati, a to je upravo bio slučaj s Ludovikom Žilkovićem, imali u svojim kućama bogate zbirke knjiga s probranim djelima klasične i suvremene literature, pa knjige iz filozofije, prirodnih znanosti, povijesti i drugih znanstvenih disciplina, uključujući tu i djela referativna sadržaja.

Što se može zaključiti nakon ove kratke analize popisa knjiga nekoliko crkvenih i privatnih knjižnica u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću? Iznijet ćemo nekoliko misli svjesni toga da nećemo moći iscrpiti ovu vrlo kompleksnu i za našu kulturu vrlo važnu temu.

Kao prvo, nameće se zaključak da u našim gradovima raste rapidno broj privatnih knjižnica u rukama laika. Iz mnogobrojnih podataka što ih nalazimo u našim izvorima znamo da su srednjovjekovne knjižnice u Hrvatskoj bile gotovo isključivo u rukama crkve, odnosno svećeničkog staleža – pojedinih samostana, kaptola ili samih svećenika, koji su kupovali i u svojim knjižnicama držali knjige uglavnom vjerskog sadržaja. Već od XIII. stoljeća dalje nalazimo, međutim, sve češće podatke o knjižnicama što su ih skupljali građani u gradovima i čiji se sadržaj znatno razlikuje od sadržaja knjižnica što su ih imale crkvene osobe, odnosno sama crkva. Najčešće su vlasnici tih knjižnica pravnici, bogati trgovci, učenici ljudi i liječnici.

Proces laicizacije knjižnica, i knjižnih fondova u njima, proces je koji je u Evropi započeo osnivanjem sveučilišta i jačanjem građanskog sloja u gradovima, a taj je proces jako ubrzan upravo krajem XIV. i u prvoj polovici XV. stoljeća. Taj fenomen možemo vrlo lijepo pratiti u našim, posebice u primorskim gradovima.

Analizirajući vijesti o knjigama što ih nalazimo u našim srednjovjekovnim dokumentima, lako je uočiti da su vjerske knjige bile u golemoj većini, a uz njih da su najbrojnije bile pravne i medicinske knjige.

Potreba za pravnim knjigama bila je vrlo velika u gradovima, ne samo zato što su pravnici trebali dijeliti pravdu ili što su pomagali građanima u ostvarivanju njihovih prava, nego i radi formuliranja gradskih statuta, sklapanja trgovačkih i drugih ugovora s drugim gradovima ili državama, itd. U XIV. stoljeću kao što je poznato, dolazi u Evropi do pravog preporoda u izučavanju prava, u prvom redu rimskog, pa stoga mnogi ljudi iz naših krajeva odlaze u Padovu i posebice u Bolognu, gdje je u punom cvatu bio tada najznamenitiji studij prava u Evropi. Mnogi su pak pravnici dolazili u naše gradove na poziv pojedinih gradskih uprava, dolazili su sa svojim znanjem, ali naravno i sa svojim knjigama. Spomenuti Ivan de Scomla u XIII. stoljeću, pa Zdranin Nikola Matafaris u XIV. stoljeću i mnogi drugi stvaraju vrlo vrijedne knjižnice pravnih knjiga, koje su im potrebne za svakodnevni rad. Vidjeli smo da su pravne knjige najzastupljenije, iza onih crkvenih, u knjižnici zagrebačkog kaptola i da ih nalazimo dobro zastupljene u svim knjižnicama u Hrvat-

skoj tijekom XV. i XVI. stoljeća. Držali su ih ne samo oni koji su ih kao pravnici trebali, nego i drugi humanistički obrazovani ljudi, npr. Gazuli, Fantin de Valle, Žilković i drugi, jer je poznavanje prava, posebice rimskog, bilo neodvojivo od naobrazbe renesansnog čovjeka.

Mnogo je manje povezana s humanističkim i renesansnim duhom bila prisutnost medicinskih knjiga u našim knjižnicama toga vremena, a mnogo je više ta prisutnost imala veze s brigom za zdravlje. S obzirom na to da su ljudi oduvijek bili bolesni i da je briga za zdravlje stara koliko i čovječanstvo, zanimanje za medicinu bila je konstanta koju možemo lijepo pratiti i u našim srednjovjekovnim i kasnijim knjižnicama kroz brojne medicinske knjige. Djela Galena, pa Avicene i nekih drugih arapskih liječnika prepisuju se od XIII. stoljeća i dalje, a vjerojatno i ranije, ili se pak uvoze iz drugih krajeva Evrope. Početkom XIV. stoljeća Guglielmo da Varginano piše u samostanu sv. Krševana u Zadru spis *Secreta sublimia ad varios curandos morbos* – prvo medicinsko djelo za koje znamo da je nastalo na našem tlu. Slijede ubrzo druga domaća djela, ali još više uvoz medicinskih knjiga iz raznih zapadnih zemalja. Donose ih najviše liječnici koji iz Italije dolaze službovati u naše gradove.

Vjerske, pravne i medicinske knjige – to su one skupine knjiga koje su najbrojnije, a često i jedine u fondovima naših knjižnica sve negdje do sredine XV. stoljeća. Tada se naglo mijenja sadržaj knjižnica, u prvom redu privatnih, i to bez obzira na to radi li se o knjižnicama laika ili svećenika. Dovoljno je baciti pogled na bilo koji popis knjiga iz druge polovice XV. stoljeća ili početka XVI, pa da se lako uvjerimo da se repertoar knjiga jako obogatio djelima rimskih (rjeđe i grčkih) klasika i onih prirodnoznanstvenog ili filozofskog sadržaja. Čvrste veze naših gradova sa susjednom Italijom i s drugim evropskim zemljama omogućile su našima ljudima da budu dobro informirani o svim duhovnim strujanjima i o svim knjigama u kojima su renesansni ljudi iznosili nove ideje. Bili su vrlo dobro upućeni u sve novitete koji su se pojavljivali na knjižarskom tržištu u Evropi. Nema u to vrijeme učena čovjeka u našim krajevima koji ne poznaje djela Cicerona, Tita Livija, Kvintilijana, ali i Petrarke, Dantea i drugih humanista. Ni po čemu se knjižnice naših učenjaka i pjesnika ne razlikuju od knjižnica njihovih kolega u Italiji ili u nekoj drugoj evropskoj zemlji zahvaćenoj renesansnim duhom.

Sretna je okolnost bila što su se hrvatski primorski gradovi našli nadomak Venecije, grada koji je krajem XV. i početkom XVI. stoljeća bio najjači proizvođač knjiga u Evropi, i koji je uz to bio dovoljno jak da je mogao biti mnogo liberalniji prema tiskarima i izdavačima od npr. Rima ili Pariza, gdje je crkvena ili državna cenzura bila mnogo stroža. Relativno tolerantno držanje državnih mletačkih vlasti prema novim znanstvenim i filozofskim idejama u to vrijeme pogodovalo je silnom razvitku tiskarstva u tom gradu. Hrvati su se tako našli u vrlo povoljnoj situaciji

da su se mogli tamo snabdijevati knjigama, koje ne samo da su im bile na dohvat ruke, nego je i njihov izbor bio najbolji koji se mogao u tadašnjoj Evropi naći. U XV. i XVI. stoljeću ogroman broj knjiga venecijanske provenijencije preplavljuje naše primorske gradove, pa je upravo to bio jedan od važnih čimbenika koji je te gradove uveo u kolo evropske renesansne kulture.

Da je upravo Venecija bila glavni snabdjevač knjiga za naše primorske gradove, potvrđuju nam do danas sačuvani primjerci tih knjiga u našim knjižnicama, kao i dokumenti koji govore o trgovini knjigama u to vrijeme. Jedan od takvih dokumenata je posebice važan. Potječe iz 1549. godine i u njemu nalazimo popis knjiga što su iz Venecije poslani jednom knjižaru u Dubrovnik.¹⁹ Taj nam popis otkriva da je izbor knjiga što su tada iz Venecije stigle u Dubrovnik bio zaista reprezentativan. Sve što je značajno bilo na prodaju u samoj Veneciji nalazimo i u tom popisu. Teško se može zamisliti bolji izbor knjiga venecijanske proizvodnje od onoga što ga nalazimo u tom popisu.

Želimo na kraju napomenuti da je vrijednost popisa knjiga naših knjižnica davno uočena, ali da je tek u posljednje vrijeme moguće na temelju njih detaljnije analizirati cirkulaciju knjiga, a time i cirkulaciju ideja u našim krajevima u pojedinim stoljećima, jer je veći dio tih popisa objelodanjen tek u posljednje vrijeme. Ne sumnjamo da će buduća arhivska istraživanja povećati njihov broj i tako povećati i njihovu vrijednost kao prvorazrednog izvora za proučavanje naše kulturne prošlosti.

¹⁹ Objelodanio ga je C. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv für slavische Philologie, 21, 1899, 511-515.

S a ž e t a k

Na osnovi analize nekoliko popisa crkvenih i privatnih knjižnica iz XV i XVI stoljeća može se rekonstruirati knjižni fond koji je stajao na raspolaganju hrvatskim humanistima, posebice onima u primorskim gradovima i u Zagrebu. Izvanredno dobre veze tih hrvatskih gradova sa najjačim tiskarskim i knjižarskim središtem toga doba – Venecijom, olakšale su vrlo brzu cirkulaciju knjiga i ideja, pa stoga i integraciju Hrvata u duhovna strujanja renesansne Evrope. Sačuvani popisi (inventari) omogućuju također praćenje postupne laicizacije knjižnog fonda, posebice od XV stoljeća dalje, kada se sve više smanjuje broj crkvenih knjiga na račun prirodnoznastvenih, medicinskih i sl., kao i knjiga antičkih pisaca. Mijenjaju se također i vlasnici knjižnica; dok su ranije jedini vlasnici bile crkve, samostani i pojedini svećenici, već od XIV stoljeća knjižnice sve više posjeduju trgovci, liječnici i pripadnici drugih građanskih zanimanja.

S u m m a r y

THE STRUCTURE OF LIBRARY HOLDINGS
IN CROATIA IN THE FIFTEENTH AND THE SIXTEENTH CENTURIES

On the basis of analysis of inventories of church and private libraries from the fifteenth and the sixteenth centuries it is possible to reconstruct library holdings which were available to the Croatian humanists, especially those in towns along the coast and in Zagreb. Exceptionally good connections of these Croatian towns with Venice – the most important centre of printing and bookselling of the time – facilitated a prompt circulation of books and ideas and therefore the integration of the Croats into the intellectual atmosphere of the Renaissance Europe. The preserved inventories also enable observation of a progressive laicization of library holdings, especially from the fifteenth century, when the number of religious books started to decrease gradually in favour of books on natural science and medicine as well as works by the ancients. The owners of libraries have also changed. Whereas earlier libraries had been exclusively owned by churches, monasteries and priests, from the fourteenth century libraries are more and more owned by merchants, doctors and members of other secular professions.

Izvorni znanstveni članak

Primitljeno: 20. travnja 1984.

Autor: Aleksandar Stipčević

Jugoslavenski leksikografski zavod

»Miroslav Krleža«, Zagreb